

23. Сюсько М. І. Система іменних частин мови українських говорів Закарпатської області УРСР : дис. ... канд. філол. наук : 661 / М. І. Сюсько. – Л., 1968. – 299 с.

24. Черкес Н. Д. Категорія збірності у говорах Карпатського регіону : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10. 02. 02 / Н. Д. Черкес. – Л., 1994. – 24 с.

Одержано редакцією 01. 03. 2013 р.

Прийнято до публікації 12. 03. 2013 р.

Татьяна Щербина

**Специфика представления грамматических категорий рода и числа в говорах
среднеподнепровско-степного пограничья**

В статье проанализированы особенности функционирования имён существительных в говорах среднеподнепровско-степного пограничья. На материале диалектных текстов раскрыта специфика представления категорий рода и числа в исследуемом ареале. Обращено внимание на имена существительные, которые иллюстрируют колебания относительно соотносительности к роду, на субстантивы, которые образуют родовые пары. Зафиксированы случаи сохранения форм двоины в сочетаниях имен существительных женского и среднего рода с именами числительными два, три, четыре; зарегистрирована тенденция к выравниванию парадигмы числа существительными Pluralia tantum и Singularia tantum.

Ключевые слова: говоры среднеподнепровско-степного пограничья, диалектный текст, субстантивы, грамматические категории, грамматическая форма, род существительных, дублеты, категория числа, двоина, существительные, имеющие формы только единственного и только множественного числа.

Tetyana Sherbyna

**Specificity of manifestation of grammatical noun categories of gender and number in the mid-
upper- Dnieper and Steppe border dialects**

Peculiarities of noun functioning in the dialects of the mid-upper- Dnieper and Steppe border are analyzed in the article. Specific features of manifestating the category of gender and number in the research are revealed in the dialect texts. Nouns that reveal inconsistency as to the category identification, the substantives which create gender couples are paid attention to. Preservation of forms of duality in the combination of nouns of feminine gender and neuter gender with numerals two, three, four is shown, tendency for levelling the numeral paradigm through the nouns in the Pluralia Tantum and Singularia tantum is revealed.

Key words: the dialects of the mid-upper- Dnieper and Steppe border, dialect texts, substantives, grammatical categories, grammatical forms, noun gender, the category of number, doublets, nouns of the Pluralia Tantum and Singularia tantum.

УДК 811.161.2:[81'282+81'371]

Олена Юсікова

**ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД СЕМАНТИКОЮ ДІЄСЛОВА
КЛАСТИ В ГОВІРЦІ СЕЛА БОГДАН РАХІВСЬКОГО РАЙОНУ
ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Статтю присвячено актуальній в українській і зарубіжній лінгвістиці проблемі семантичної структури дієслова як функціональної одиниці діалектної системи. З погляду семантичної типології універсальні значення й компоненти значень дієслова нині є

недостатньо вивченими на матеріалі українських діалектів. Об'єктом дослідження в статті є дієслово *кла́сти* як функціональна одиниця граматичної системи говірки села Богдан Рахівського району Закарпатської області. Установлено, що, крім функції предиката локативної дії, лексема активно функціонує як предикат каузативної й результативної дії. Отже, семантична структура дієслова *кла́сти* в говірці охоплює, зокрема, назви дій, що містять не лише сему просторового об'єднання певних об'єктів, а й результативну семантику, зокрема в таких значеннях дієслова як: 'садити', 'розписатися', 'збудувати', 'називати', 'встановити', 'готувати (про страви)' тощо.

Ключові слова: діалектна мова, говірка як діалектна система, гуцульський говір, носій говірки, семантична структура, синтаксична структура, граматична система говірки, функціональна одиниця, семантика дієслова, сема, предикат дії, локативна дія, результативна дія, каузативна дія.

Постановка проблеми. В українській і зарубіжній лінгвістиці актуальною залишається проблема дослідження семантики дієслівної лексики [1 – 8], багато уваги приділено дієслову як категоріальній граматичній одиниці у структурі функціонально-семантичних полів аспектуальності, темпоральності, модальності [9; 11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У полі зору учених перебувають окремі лексико-семантичні групи й класи дієслів. Із погляду семантичної типології питання про універсальні значення й компоненти значень дієслова вимагає подальшого опрацювання на матеріалі діалектної мови. Системні характеристики дієслівної лексики вивчають у парадигматичному, синтагматичному, а також функціональному аспектах [2–4]. Так, дієслово визначають як центр речення, висловлення, семантично-елементарної ситуації [2–4; 8], виразник не лише окремих понять про навколишній світ, але й представлення особливостей світобачення і світосприйняття носіїв тієї чи тієї діалектної системи.

Мета наукової розвідки. Метою нашого дослідження є опис семантичної структури дієслова *кла́сти* в гуцульській говірці села Богдан Рахівського району Закарпатської області.

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми. Завданнями статті є виокремлення основних компонентів значеннєвого поля лексеми як функціональної одиниці у структурі діалектного тексту. Для дослідження використані текстові аудіозаписи, здійснені протягом 2010–2011 років.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дієслово *кла́сти* функціонує як предикат фізичної локативної дії. Так, у межах значення 'поміщати в щось-, куди-небудь'; 'розміщувати десь, складати що-небудь в одне місце в певному порядку' [10, с. 176]

характер локативної дії, вираженої дієсловом і його префіксальними похідними розкривається лише в сполученні з валентнопов'язаними об'єктними синтаксемами, наприклад: *кла́сти бербені́ці* 'готувати спеціальний посуд для перевезення молока з полонини' (*кладемо так бербені́ці*); *кла́сти снопи́* 'готувати снопи до обмолоту' (*снопи́ кладу́т та ц'іпа́ми...*); *накладáти колач'і́* 'подавати до столу калачі на весіллі' (*в'іробл'уйе, накладес'е так'і́ колач'і́*); *накла́сти дрíва* 'покласти у піч дрова' (*пóвна піч, накладáйемо дрíва*); *складáти тóрту* 'готувати торт у чотири шари' (*тóрту йе, шо ў чоти́ри складáйут*); *кла́сти хл'і́б* 'ставити хліб для приготування у піч' (*пóза гран' кладу́т' хл'і́б у печ'і; гран'* 'перегорілі дрова'). Дієслово вживане й зі значенням 'залишати у певному стані для певних цілей' на формально-граматичному рівні є дериватом складнопідрядного речення з цільовим підрядним, наприклад: (*сир*) *кладу́т' ізц'іжувати* 'залишають у певному стані для того, щоб відцідити'.

Значення дієслова розкривається й у поєднанні з залежними синтаксемами локативної семантики, наприклад: словосполучення типу *кла́сти на мíску* 'про весільний калач' (*печу́т кола́ч, кладу́т на мíску, кладу́т грóші звér'ху*); *кла́сти* (продукти) *у кіш:* у *к'іш са́ло кладéц'е* 'у пасхальний кошик кладуть сало (щоб нести до церкви)'; *кла́сти на кон'е́* 'вантажити на коня'; *накла́сти кастрóл'і́* 'наповнити каструлі для приготування їжі' (*кастрóл'і́ накладé* – вживання локатива в об'єктній позиції); *кладу́т ма́му в торбо́нцу* 'весільний обряд перевезення теці у тачці'; *покла́сти за столи́* 'посадити когось за столи'.

Семантику 'додавання компонентів до їжі' простежуємо в словосполученнях: *кла́сти кл'ек* 'додавати спеціальну закваску до молока' (*ну́тару ту́ту, і в'іта́к кладу́т кл'ек, де ну́тара* 'спеціальна посудина для здоєного молока'; *р'іжут тéл'е і робл'ет таку́ рíнд'у, так кладу́т, рíнд'а* 'частина шлунка теляти'); *кла́сти со́ли* 'додавати солі' (*сипл'ут молока́, кладу́т со́ли*); *кла́сти мак, йейéчко, сметáни* тощо 'додавати до страви мак, яйце, сметану' тощо (*варíмо пше́ніц'і́ скут'у́, мак там кладéмо; йейéчко кладéце, п'і́т'ева со́да кладéце; кладу́т сметáни, леква́р; му́кі кладес'а; накла́сти кр'і́пом* 'додати кропу'. Значення 'додавати присмаки до страви' виокремлене як компонент семантичного спектра дієслова і в українській літературній мові [10, с. 76].

Досліджувана предикатна синтаксема в поєднанні з валентно-залежними локативними синтаксемами, може бути виразником типових, характерних для побуту мешканців села дій. Формально-граматична реалізація власне-семантичної структури, породженої досліджуваним предикатом дії відбувається через посередництво семантико-синтаксичного рівня. Коли в контексті актуалізованою є не сама дія, а зміна стану об'єкта дії, предикатна синтаксема набуває додаткової процесуальної семантики, що супроводжується переходом суб'єктної синтаксеми у факультативну позицію. При цьому

між'ярусна кореляція відповідного семантично-елементарного речення може мати асиметричний характер. Про асиметрію сигналізують компоненти з синкретичним значенням. Вони є наслідком набуття, зокрема об'єктною синтаксею нового значення – носія процесуальної семантики.

Така семантико-синтаксична трансформація в тексті не завжди збігається з формально-граматичною деривацією, дієслово зберігає особову форму, але найчастіше вжите в неозначено- або узагальнено-особових односкладних реченневих структурах, а об'єктна синтаксема не набуває формально-граматичної суб'єктної позиції. Подібні зрушення можуть стосуватися предикатів: *склада́ти на копи́ці*'у, *кла́сти в копи́ці*'у, *кла́сти* у *с'іно* 'складати сіно у копицю'; *наклада́ти на остриве́* 'накладати копицю', *остриве́* 'спеціальна сучкувата палиця, на якій сохне складене сіно' (*де́рево таке́, а на н'ім йе та́к'і гілочкі і туй так склада́ли на копи́ці*'у, *а коли́ вже вели́ке таке́ вже кладу́т, то вже с'іно, кіда́ємо в с'іно; туй збира́єш, туй руба́єш, серпо́м наруба́єш, і зно́ву вйа́жеш, в'іта́к кладу́т у копи́ці*'у, *на ти остриве́ наклада́ємо с'іно; наклада́ти коноплі́* 'розстелювати для просушування коноплі' (*так розте́л'ували, то так уже́ мо́кло там, коли́ уже́ гото́во, там попробу́ють, шо воно́ уже́ со́лме, і так наклада́ли, так тут н'іч, а там йе таке́ росте́л'ували*); *класти в поршорі́, кла́сти порші́р* 'складати сіно у малі купки', *закла́сти у верста́т* 'приготувати нитки для прядіння' (*та йа с'е перевйе́зує у тоті́ ниткі́, с'і кладе, тче; кладу́т у верста́тик*); *кла́сти столи́; столи́ накла́дати* 'накривати столи', значення дієслова 'накладати (їжу)' характерне й для української літературної мови [10, с. 176]; *склада́ти столи́* 'готувати пишину гостину (у нас тепе́р столи́ склада́ють); *кла́сти гостину́* 'готувати гостину' (*вс'і стра́ви та́к'і йак на свѣ́т'бу кладу́т, ну йакі́ тепе́р стра́ви, вс'о понаклада́ють, де шо раз йе ну йак мош казати*); *обкла́сти гліно́у* 'добре засипати ззовні землею' (*обкладу́т, обсі́пл'ут гліно́у пивні́ці*'у). Про формально-граматично завершену транспозицію свідчить безособова пасивна форма досліджуваного дієслова на *-ся* і перехід об'єктної синтаксеми в позицію суб'єкта, наприклад: *згріба́єс'е у купки́ та́кі склада́єс'е вже́ йак'і ти хочеш*.

За умови переходу об'єкта дії в інший стан дієслово *кла́сти* і його префіксальні похідні в сполученні з об'єктними синтаксемами набувають додаткової каузативної семантики, наприклад: *накла́сти ва́тру* 'розпалити вогонь' (*накладе́ ва́три; ва́тру розклада́ють та кол'аду́ють*), значення *кла́сти* (багаття, вогонь) 'розпалювати багаття (вогонь)' властиве й українській літературній мові [10, с. 176]; *закла́сти фасо́лі, брін'зу* 'приготувати фасолю, бринзу'; *кла́сти на ва́тру* 'ставити для приготування страву на вогонь' (*кладу́т на ва́тру, у́ коте́л; кладу́т на ва́тру, ва́р'ат, м'іш'е́ють*); *кла́сти р'іну, мелáй* 'садити картоплю, кукурудзу'; *покла́сти ма́мці́* 'покласти маля для годування

матері' (*та ф'айно покла́сти мамці*); *кла́сти у т'урму́* 'ув'язнювати', *покла́сти дз'обіло кон'у́ в зу́би* 'запрягти коня'; *покла́сти лозу́* 'забити кілки для огорожі' (*не до́бре, бо то лоза́, покладéи, а вона́ росте́*); *кла́сти плато́к* 'одружуватися' (*кладу́т плато́к, віне́ц' ізн'іма́йут*).

Стаючи виразником типових, характерних для побуту села виробничих дій, дієслово *кла́сти* набуває додаткової результативної семантики, функціонує в ролі предиката результативної дії, наприклад: *кла́сти* 'будувати', 'щось прилаштовувати, встановлювати, майструвати': *кла́сти ха́ту* (*кладу́т ха́ту, де му пасу́йе*); *кла́сти це́ркву, кла́сти ста́йу* 'житло для пастухів' (*а тепе́р у нас так кладу́т, у нас ка́жут ста́йа*), значення 'мурувати' виокремлене й у семантичному спектрі дієслова в українській літературній мові [10, с. 76]; *кла́сти шпо́ру* 'плиту' (*покладé малéн'ки шпор*); *кла́сти дара́бу* 'майстрували пліт для сплаву лісу'; *кла́сти на́мйатник*; *кла́сти фунда́мент* 'закладати фундамент'; *кла́сти ге́ймери* 'будувати дамбу на ріці для сплаву дараб' (*ге́ймери так'і на ріц'і покла́ли*); *кла́сти те́глу* 'цеглу' 'робити кладку' (*в'іта́к кладу́т ту те́глу; кладу́т із кам'ін'е, і на то в'іт:а́к приклада́йут камін'е*); *кла́сти ву́лики* 'встановлювати вулики'.

Спорадично в досліджуваних діалектних текстах нами простежене функціонування похідних дієприкметників у ролі іменної частини складеного дієслівного присудка на позначення предиката екзистенційного стану, наприклад: *це́рква покладéна*.

У досліджуваній говірці семантика лексеми *кла́сти* виходить за межі власне просторових дій і процесів, наприклад: *кла́сти і́мйа* 'називати дитину'; *кла́сти на бат'кі́* 'називати дитину за іменами батьків' (*де там таке, а ви клад'і́т на свої́ бат'кі́*); *кла́сти хрест* 'розписатися (про неграмотну людину', значення 'робити помітку на чомусь' властиве й українській літературній мові [10, с. 176]; *покла́сти штра́ф* 'оштрафувати'.

Залежні компоненти в частині з розглянутих словосполучень у досліджуваній говірці зазнають часткової адвербіалізації. Це пов'язано з функціонуванням досліджуваного дієслова як предиката процесу, що передає типову, характерну побутову ситуацію, наприклад: *коло́н'і кла́сти на смаг* 'класти коноплі для вибілювання на сонце'; *с'іно́ кла́сти у стр'ілу́* 'складати сіно в копицю'; *с'іно́ кла́ли на остро́в'е* 'т.с.', де *стр'іла́, остро́в'е* 'сучкувата смерека, яку застромляли у землю і накладали на неї сіно'); *кла́сти у ша́ранци* 'складати дерево на хату'; у *лом складати, склада́ти в моги́лі* 'складати зрубане гілля'; *перекла́сти на один па́лець* 'накласти шар в один палець товщиною' (*перекла́сти то́го на оди́н па́лець із бри́н'зо́у, то́го кро́пу та цибу́л'і*).

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок. Проаналізовані лексичні й граматичні особливості функціонування дієслова *кла́сти* уповноважують до висновків про значне семантичне навантаження лексеми в досліджуваній діалектній

системі. Семантична структура дієслова *кла́сти* в говірці включає назви різних процесів і дій, що містять не лише сему просторового об'єднання певних об'єктів, а й позначають результативну дію чи процес, зокрема в таких значеннях дієслова як: 'садити', 'розписатися', 'збудувати', 'називати', 'встановити', 'готувати (про страви)' тощо. Здійснений аналіз лексико-семантичних варіантів дієслова *класти* в говірці уможливило вивчення закономірностей співвідношення його семантичних і синтаксичних характеристик. Особливості його функціонування пов'язані зі своєрідністю світосприйняття носіїв говірки, відтворюють характерні риси гуцульського побуту загалом. Перспективою дослідження є подальше розроблення шляхів і методів аналізу різних типів предикатних одиниць у структурі діалектних систем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильев Л. М. Принципы семантической идентификации глагольной лексики / Л. М. Васильев // Семантические классы русских глаголов : межвуз. сборник научных трудов / Урал. гос. ун-т. – Свердловск, 1982. – С. 11–14.
2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська – К. : „Пульсари”, 2004. – 396 с.
3. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1980. – 286 с.
4. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : БАО. – 2011. – 992 с.
6. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища школа, 1986. – 167 с.
7. Іваницька Н. Л. Повнозначне слово в його проекції на денотат / Н. Л. Іваницька // Українська мова. – 2006. – № 3. – С. 48–57.
8. Кобозева І. М. Лингвистическая семантика / І. М. Кобозева. – М. : «Едиториал УРСС», 2000. – 350 с.
9. Новиков Л. А. Семантика русского глагола / Л. А. Новиков. – М. : Вища школа, 1982. – 272 с.
10. Словник української мови : у 11 т. – К. : Наук. думка, 1973. – Т. 4. [ред. кол. : академік І. К. Білодід, к-ти ф. н. А. А. Бурячок, В. О. Винник та ін.]. – 840 с.
11. Соколова С. О. Прикладні аспекти класифікації характеризованих родів (способів) дієслівної дії / С. О. Соколова // Матеріали VI Міжнародного конгресу україністів. Мовознавство : зб. наук. статей. – К. – Кн. 5. – 2007. – С. 213–223.

Одержано редакцією 21. 01. 2013 р.

Прийнято до публікації 27. 02. 2013 р.

Елена Юсикова

Из наблюдений над семантикой глагола класть в говоре села Богдан Раховского района Закарпатской области

Статья посвящена актуальной в украинской и зарубежной лингвистике проблеме семантической структуры глагола как функциональной единицы диалектной системы. С точки зрения семантической типологии, вопрос об универсальных значениях и компонентах значений глагола сейчас недостаточно изученным на материале украинских диалектов. Объектом исследования в работе является глагол класть как функциональная единица грамматической системы говора села Богдан Раховского района Закарпатской области. Установлено, что помимо функции предиката локативного действия, лексема активно функционирует как предикат каузативного и результативного действия. Итак, семантическая структура глагола класть в говоре включает, в частности, названия действий, содержащие не только сему пространственного объединения определенных объектов, но и результативную семантику, в частности в таких значениях глагола как: 'сажать', 'расписаться', 'построить', 'называть', 'установить', 'готовить' (о блюдах) и т. п.

Ключевые слова: диалектная речь, говор как диалектная система, гуцульский говор, носитель говора, семантическая структура, синтаксическая структура, грамматическая система говора, функциональная единица, семантика глагола, сема, предикат действия, локативное действие, результативное действие, каузативное действие.

Olena Yusikova

Observing the semantics of the verb “to put” in patois of the village of Bohdan, Rahiv district, Zakarpatzki region

The article is devoted to the actual problem of the semantic structure of the verb as a functional unit of dialect system in Ukrainian and foreign linguistics. From the point of view of semantic typology, the issue of universal meaning and verb meaning components are now understudied as for the Ukrainian dialects. The object of study in this paper is the verb “to put” as a functional unit of the grammatical system of the country dialect in the village of Bohdan Rakhiv district, Zakarpatzki region. As it was found, in addition to the predicate function of a locative action the lexeme is actively functioning as a causative and consequence action predicate. Thus, the semantic structure of the verb “to put” in a dialect includes, in particular, the names of the activities that contain not only semantics of spatial association of certain objects, but the semantics of a resulting action, particularly in the meaning of verbs like ‘to plant’, ‘to put a sign’, ‘to build’, ‘to name’, ‘to install’, ‘to cook’ (food) and the like.

Key words: dialect speech, patois as a dialect system, Hutsul dialect, dialect speaker, semantic structure, syntactic structure, the grammatical system of the patois, functional unit, the semantics of the verb, the semantic unit, the predicate of the action, locative action, resulting action, causative action.

УДК 811.161.2:81'282.36

Андрій Колесников

**ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОВІРКИ С. ПЕТРІВКА
ТАРУТИНСЬКОГО Р-НУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛ.**

У статті проаналізовано деякі основні ознаки граматичної системи української переселенської говірки с. Петрівка Тарутинського р-ну Одеської обл., визначено її генетичну основу; з'ясовано диференційні граматичні ознаки щодо інших полігенетичних та моногенетичних говірок з південно-східною і північною діалектною основою в ареалі межиріччя Дністра й Дунаю; окреслено та схарактеризовано особливості її граматичної системи з-поміж інших генетично споріднених діалектних мікросистем у досліджуваному полімовному і полідіалектному регіоні з орієнтацією на встановлення ареально релевантних рис.

Ключові слова: новожиття українська говірка, граматична система, морфологічні риси, ареал межиріччя Дністра й Дунаю, генеза, полігенетичність, моногенетичність, полідіалектність, мозаїчність.

Постановка проблеми. Українські говірки південно-східного наріччя, переважно новожитні різного часу формування [14, с. 105–119] й утворені на ґрунті архаїчних наріч